

Şia'nın İran Kültüründen Etkilendiği Düşüncesi Üzerine Bir Değerlendirme*

Fatih TOPALOĞLU**

An Evaluation on the View of Iranian Culture's Influence on Shia

Citation/©: Topaloğlu, Fatih, (2011). An Evaluation on the View of Iranian Culture's Influence on Shia, Milet ve Nihal, 8 (3), 31-45.

Abstract: The subject of this article is to evaluate the view that Shia was influenced by the Persian culture. In introduction, by emphasizing the existing of cultural interaction in the pre-Islamic history of Iran, it is addressed that Iranians had founded great civilizations such as Persian Empire. I have also pointed out the argument that the roots of political and religious movements emerged in Islamic world were searched in Iranian culture in sources. In Chapter One, I have taken some examples of the views of Eastern and Western scholars who are in favor of the argument. In Chapter Two, I have examined the fundamental opinions of these scholars. Following the discussion on the opinions which are taken in two main groups, in conclusion I have argued my opinions on which Shia was influenced by Iranian culture.

Key Words: Shia, Iranian culture, Iran.

* Bu makale, İzmir Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde 2010 yılında tamamlanan "Şia'nın Oluşumunda İran Kültürünün Etkisi" adlı Doktora teziminin ilgili kısmından yararlanılarak hazırlanmıştır.

** Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Mezhepleri Tarihi ABD. [fatih.topaloglu@deu.edu.tr].

Atıf/©: Topaloğlu, Fatih, (2011). Şia'nın İran Kültüründen Etkilendiği Düşüncesi Üzerine Bir Değerlendirme, Mîlel ve Nihal, 8 (3), 31-45.

Öz : Makalenin konusu, Şia'nın İran kültüründen etkilendiği yönündeki görüşün değerlendirilmesidir. Girişte İslam öncesi İran'ında kültürel etkileşimin varlığına vurgu yapılarak, İranlılar'ın tarihte Pers imparatorluğu gibi büyük ve önemli bir medeniyete sahip olduğuna işaret edilmiştir. Kaynaklarda İslam coğrafyasında ortaya çıkan bazı siyasi ve dini hareketlerin köklerinin İran kültüründe arandığı düşüncesine temas edilmiştir. Daha sonra birinci bölümde bu düşüncenin yanında yer alan batılı ve doğulu bazı araştırmacıların görüşlerinden örnekler verilmiştir. İkinci bölümde söz konusu görüşü savunanların temel iddiaları ele alınmıştır. İki ana grupta değerlendirildiğimiz bu iddiaları tartıştıktan sonra sonuç bölümünde Şia'nın İran kültüründen etkilendiği yönünde kişisel kanaatlerimize yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Şia, İran Kültürü, İran.

Giriş

İranlılar, daha Araplar ve İslam ile tanışmadan çok önce Mezopotamya ve İran coğrafyasında kültürler arası etkileşimin yoğun olduğu bir bölgede yaşıyorlardı. MÖ. IX. yy. Asur kaynaklarına göre, Persler bu dönemlerde Medlerin hâkimiyetindeydi ve Mezopotamya kültürünün etkisinde olan Medler yoluyla Persler de bu kültürden önemli izler taşıyordu.¹ MÖ. 2000'li yıllarda farklı dilleri, dinleri, kültürleri, gelenek ve adetleriyle kuzey-doğudan ilerleyerek bölgeye gelmeye başlayan Hind-İranlılar, önceleri bölgedeki yerli halkla kaynaşmamış, her iki zümre ayrı ayrı gruplar halinde yaşamıştır. Pers kralı I. Darius (521-486) zamanında Hind-İranlılar bölge halkına tesir etmeye başlamış ve etkileri gittikçe artmıştır.² Öte yandan başlangıçta Helen kültürünün etkisi altında kalan Partların ise MS. 77 yılına kadar paralarda Yunan harflerini kullandıkları görülmektedir. Ancak daha sonra bunlar da Mezopotamya kültürlerinden etkilenmişlerdir.³

Tarihte Persler gibi büyük bir imparatorluk kurmuş ve neredeyse Avrupa'yı ele geçirebilecek büyük bir güce ulaşmış⁴ İranlıla-

¹ Naskalı, Esko, "İran" –Tarih/Başlangıçtan Müslümanlar Tarafından Fethine Kadar-, Güzel Sanatlar Matbaası, İstanbul 2000, *DİA*, XXII, 394.

² Günaltay, M. Şemseddin, *İran Tarihi I En Eski Çağlardan İskender'in Asya Seferine Kadar*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1948, s. 91.

³ Naskalı, "İran", *DİA*, XXII, 395.

⁴ *Heredot Tarihi*, çev. Perihan Kuturman, Hürriyet Yayınları, İstanbul 1973, s. 189.

rın, İslam'ı kabul ettikten sonra geçmişteki tarih ve kültürlerini unutmaları, yeni doğmuş bir medeniyet gibi tamamen Arap kültür ve medeniyetinin etkisine girmeleri elbette düşünülemez. Sözü ettiğimiz böylesi tarihi ve kültürel bir arka plan varken, birçok dini inanın ve geleneğin İslam sonrası yeni kültürde değişik biçimlerde de olsa yerini almış olabileceği göz ardı edilmemelidir.

Bu sebeple, İslam'ın ilk dönemlerinden itibaren ana yapıdan farklı inançlara sahip fırkaların kökleri İslam dışında aranmış ve bu fırkaların İslam dışı bazı fikirlerle irtibatı kurulmuştur. Dolayısıyla İslam tarihinin bazı dönemlerinde Şia gibi siyasi ve fikri hareketlerin bir kısmı da görüşleri itibariyle İran kökenli olarak nitelendirilmiştir. İran kültüründeki bazı inançlara ve kültürlere veya İranlı zümrelere dayandırılan, Mecusi ve Senevilere benzetilen veya onlarla eşdeğer tutulan bu fikir ve hareketler İslam tarihinde genellikle ayrılıkçı ve sapık olarak değerlendirilmiştir.⁵ Bu vasıflandırmalarda etkili hususlardan biri de muhtemelen Hz. Peygamber'in, bazı hareketleri Mecusîliğe nispet ederek yermesi konusundaki rivayetler⁶ gelmektedir. Söz konusu hadisler doğruluğu kabul edilsin veya edilmesin ilk Müslümanların zihninde eski İran dinleri ve inançlarının İslam'a etkisi konusunda bir şüphenin yer aldığını göstermesi bakımından önemlidir.⁷

Çağdaş araştırmacılar arasında Şia'nın İran kültüründen etkilendiğini düşünenler de vardır. Julius Wellhausen,⁸ W. Bart-

⁵ Eş'ari, *İlk Dönem İslam Mezhepleri Makalatu'l-İslamiyyin ve İhtilafu'l-Musallin*, çev. Mehmet Dalkılıç-Ömer Aydın, Kabcacı Yayınevi, İstanbul 2005, s. 109; Watt, W. Montgomery, *İslam'ın İlk Dönemlerinde Hüür İrade ve Kader*, çev. Arif Aytekin, İstanbul 1996, s. 45-48; *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri*, çev. Ethem Ruhi Fıçlalı, Birleşik Yayıncılık, İkinci Baskı, İstanbul 1998, s. 40-41; Benli, Yusuf, *Fars-Şia İlişkisi (H. II. Asır)*, Nehir Yayıncılık, Malatya 2006, s. 19-20, 22.

⁶ Şehristani, Ebu'l-Feth Muhammed b. Abdilkerim b. Ebi Bekr Ahmed (548/1153), *Milel ve Nihal*, çev. Mustafa Öz, Litera Yayıncılık, İstanbul 2008, s. 32; Bağdadi, Ebu Mansur Abdulkahir b. Tahir b. Muhammed (429/1037), *Mezhepler Arasındaki Farklar (el-Fark beyne'l-Fırak)*, çev. Ethem Ruhi Fıçlalı, TDV Yayınları, Ankara 1991, s. 7; Eş'ari, Ebu'l-Hasen Ali b. İsmail b. Ebi Bişr İshak b. Salim (324/935), *el-İbane an Usuli'd-Diyane*, Daru'l-Kitab, Kahire 1990, I, 115.

⁷ Aydın, Osman, "Kaderi Anlayışın İlk Tezahürleri", *İslami Araştırmalar Dergisi*, Ankara 2003, XVI/II, 250-251, 253.

⁸ Wellhausen, Julius, *İslamiyet'in İlk Devrinde Dini-Siyasi Muhalefet Partileri*, çev. Fikret İşıltan, TTK Yayınları, İkinci Baskı, Ankara 1996, s. 148.

hold,⁹ Ignaz Goldziher,¹⁰ R. Strothmann,¹¹ Ilya Pavlovich Petrushevsky¹² ve Alessandro Bausani¹³ gibi müsteşrikler Şiiğin İran asıllı olduğu nazariyesini çeşitli yönlerden eleştirmişlerdir. İslam dünyasında ise özellikle Şii âlimlerden Hamid Algar,¹⁴ Ahmed Vaili,¹⁵ Kasifu'l-Ğita,¹⁶ Abdulhuseyin Zerrinkub¹⁷ ve Seyyid Hüseyin Nasr¹⁸ da Şia'nın aslının İran kültüründen geldiği iddiasını reddedenler arasındadırlar. Ancak makalemizin konusu Şia'nın İran kültüründen etkilendiği görüşünün değerlendirilmesi olduğundan burada karşı görüşün tartışılmasına girilmeyecek, müsteşriklerden ve İslam dünyasının çağdaş araştırmacılarından belli başlılarının eserlerindeki görüşlere atfen Şia'nın İran kültüründen etkilendiği iddiası tartışılacaktır. Şimdi araştırmacıların bu konudaki görüşlerine geçmek istiyoruz.

Şia'nın İran Kültüründen Etkilendiği Görüşünü Savunanlar

Şiiğin kaynağı konusunda yapılan bazı araştırmalar, Şiiğin bir kısım esasları ve bunların ilk kaynağı olarak kabul edilebilecek bazı şahıslardan hareketle, Şiiği İslam dışı farklı kaynaklara dayandırmışlardır.¹⁹ Birçok araştırmacının Şiiğin İran asıllı olduğu

⁹ Barthold, W., *İslam Medeniyeti Tarihi*, çev. Fuat Köprülü, Akçağ Yayınları, Üçüncü Baskı, Ankara 2004, s. 172-173.

¹⁰ Goldziher, Ignaz, *İslam'da Fıkıh ve Akaid*, çev. İlhan Başgöz, Ardic Yayınları, Ankara 2004, s. 276, 281.

¹¹ Strothmann, R., "Şia", *İA*, MEB Basımevi, İstanbul 1979, XI, 507.

¹² Petrushevsky, Ilya Pavlovich, *İslam in Iran*, translated by Hubert Evans, The Athlone Pres, London 1985, s. 32.

¹³ Bausani, Alessandro, "Selçuklu Döneminde Din", çev. Ali Ertuğrul, *CÜİF Dergisi*, Dilek Matbaacılık, Sivas 2007, XI, 444-445.

¹⁴ Algar, Hamid, *İslam Devriminin Kökleri*, çev. M. Çetin Demirhan, İşaret Yayınları, İkinci Baskı, Ankara 1990, s. 21-22.

¹⁵ Vaili, Şeyh Ahmed, *Huviyyetu't-Teşeyyu'*, Daru'l-Kitabi'l-İslami, İkinci Baskı, Kum 1362/1983, s. 62-71.

¹⁶ Kaşifu'l-Ğita, Şeyh Muhammed Huseyn Âl-i, *Aslu's-Şia ve Usuluha*, Mektebetu'l-İrfan, Dokuzuncu Baskı, Beyrut trz., s. 23 vd.

¹⁷ Zerrinkub, Abdulhuseyin, *İslam Medeniyeti Mucizesi*, çev. Abuzer Dişkaya, Ağaç Yayınları, İstanbul 2009, s. 145.

¹⁸ Tabatabai, Allame Seyyid Muhammed Huseyin, *İslam'da Şia*, haz. Bahri Akyol, İslami Kültür ve İlişkiler Merkezi Tercüme Yayın Müdürlüğü, yy. 1998, s. 10. (Seyyid Hüseyin Nasr'ın takdim yazısı.)

¹⁹ Benli, *Fars-Şia İlişkisi*, s. 22-23. Geniş bilgi için bkz. İrfan Abdulhamid, *İslam'da İtikadi Mezhepler ve Akaid Esasları*, çev. Saim Yeprem, Marifet Yayınları, İstanbul 1994, s. 22-36.

nazariyesini ileri sürmeleri oldukça yaygın ve gelenekselleşmiş bir görüştür. Bu yargıya kaynaklık eden hususlar, bazı Şii fikirlerin İran kültüründe tarihi köklerinin bulunması ve İranlı zümrelerin Şiiliğe meyletmesi olarak görülmektedir.²⁰

Özellikle XIX. ve XX. yüzyılda bazı âlimler genel olarak, Şiiliği İranlıların kurduğunu veya ilk defa Irak coğrafyasında ortaya çıkmakla birlikte İslam'ın İran'a girmesiyle Şiiliğin asıl olarak burada oluştuğunu, bu mezhebin Araplara karşı bir nevi İran'ın ruhunu yansıttığını ve özellikle Şiiliğin İran'ın İslam anlayışı olduğunu iddia etmişlerdir. Müsteşriklerden Carra de Vaux,²¹ Reinhart Pieter Dozy,²² Van Vloten,²³ Edward Browne,²⁴ Brockelmann²⁵ ve W. Montgomery Watt²⁶ gibi müellifler bu düşüncelyi kabul ediyorlardı.²⁷ Yakın dönem İslam dünyası âlimlerinden Ahmed Emin,²⁸ Ebu Zehra²⁹ ve Ömer Tabba'³⁰ da Şia'yı İranlıların oluşturduğu iddiasını destekleyenler arasındadır. Türkiye'de ise günümüz araştırmacılarından Yusuf Benli ve Zekeriya Kitapçı, Şia'da İran etkisinin bulunduğu kanaatinde olanlardandır.

-
- ²⁰ Feyyumi, M. İbrahim, *eş-Şiatu's-Şuubiyye*, Kahire 2002, s. 13-17; Wellhausen, *Dini-Siyasi Muhalefet Partileri*, s. 147, 148.
- ²¹ De Vaux, Baron Carra, *Les Penseurs de L'Islam*, Librairie Paul Geuthner, Beşinci Baskı, Paris 1926, V, 13-14 vd.
- ²² Dozy, Reinhart Pieter Anne, *Essai sur L'Histoire de L'Islamisme*, Hollandaca'dan çev. Victor Chauvin, E. J. Brill, 1871, s. 219-220.
- ²³ Vloten, Gerlof Van (1866-1903), *Emevi Devrinde Arap Hâkimiyeti Şia ve Mesilih Akideleri Üzerine Araştırmalar*, çev. Mehmed S. Hatiboğlu, AÜF Yayınları, Ankara 1986, s. 51, 54.
- ²⁴ Browne, Edward, *Tarihu'l-Edeb fi İran*, çev. Ahmed Kemal'd-Din Hilmi, Matbuatu Camiati'l-Kuveyt, Kuveyt 1996, I, 160, 161.
- ²⁵ Brockelmann, Carl, *Tarihu'l-Edebi'l-Arabi*, çev. Abdulhalim Necar, Daru'l-Maarif, Mısır 1974, III, 320.
- ²⁶ Watt, *Teşekkül Devri*, s. 48-52.
- ²⁷ Mutahhari, Murtaza, *el-İslam ve İran Ata' ve İsham*, Daru'l-Hakk Yayınevi, Beyrut 1993, s. 100 vd.; Vaili, *Huviyyetu't-Teşeyyu'*, s. 63-64; Petrushevsky, *İslam in Iran*, s. 32.
- ²⁸ Ahmed Emin, *Fecru'l-İslam*, Mektebetu'n-Nehzati'l-Mısriyye, Yedinci Baskı, Kahire 1955, s. 98, 111, 276.
- ²⁹ Ebu Zehra, Muhammed, *İslam'da Siyasi ve İtikadi Mezhepler Tarihi*, çev. Ethem Ruhi Fiğlalı-Osman Eskicioğlu, Yağmur Yayınları, İstanbul 1970, s. 53, 77.
- ³⁰ İbnu'l-Mukaffa, Abdullah, *el-Asaru'l-Kamile*, yay. Ömer et-Tabba', Daru'l-Erkam, Beyrut 1997, s. 18-19.

Yukarıda ismini zikrettiğimiz müsteşriklerden De Vaux'ya göre, Hz. Ali'nin vefatından sonra antik Pers ruhu, Müslümanların haklarını savunan taraftarları arasında yayılmıştı. Böylece Zerdüştlüğün ezilmişlik hayalleri ve umutları, Şii ruhuna sirayet etti ve İranlılar, Sünni hanedanlara karşı Ali'nin oğlunun peşinden giderek Arap zihniyetine karşı haklarını savundular. Hz. Muhammed'in kendisinden sonra bir peygamber gelmeyeceğini bildirmesi bir başka inancı, Mehdiliği ortaya çıkardı. Mehdi inancı, Yahudilerin Mesih inancını hatırlatsa da muhtemelen İran kaynaklı bir düşüncedydi. Bu, Perslerdeki, zamanın sonunu getirmek için kötülüğe karşı iyiliğin, Ehrimen üzerine Hürmüz'ün zaferini sağlayacak olan, Zerdüş'ün Peygamber oğluna olan inancın bir varyantıydı. Ali'nin soyunun meşru olduğu fikri, beklenen Mehdinin, onun soyundan gelen imamlardan biri olacağı doğmasını çıkardı.³¹

Reinhart Dozy, Şiiliğin temel olarak İran asıllı bir mezhep olduğunu, Şiiilerin her ne kadar Arap hâkimiyetinde bulunsalar da kalplerinin derinliklerinde İran mezhebi oldukları düşüncesinin yattığını söyler. Araplarla İranlılar arasındaki karakter farklılığını da ortaya koyarak Arapların özgürlüğü İranlıların ise teslimiyetçi bir köleliği tercih ettiğini belirtir. Hariciler ile Şiiliği de karşılaştıran Dozy, Harici fikirlerin demokratik bir anlayışı temsil ederken, Şii düşüncenin ise mutlakiyete ve despotizme sevk ettiğini ifade eder. Öte yandan, Hz. Peygamber'den sonra bir halife seçme işi İranlılar için alışılmadık bir yöntemdi. Onlar geçmişten itibaren veraset temelli bir yönetim anlayışına sahip oldukları için, Hz. Muhammed'in sağ olan erkek evladı bulunmadığından damadı Ali'nin halife olması ve halifeliği kendisinden sonra çocuklarına bırakması gerektiğini düşünüyorlardı. Bununla da yetinmeyip yine eskiden hükümdarlarına attıkları ulûhiyet düşüncesini Ali ve evladına da naklettiler.³²

Vloten, Kufe'de ortaya çıkan birtakım Şii fikirlerin genellikle İslam öncesi inançların tesiriyle doğduğunu ve Emevi otoritesi

³¹ De Vaux, *Les Penseurs de L'Islam*, V, 13-14 vd.

³² Dozy, *Essai sur L'Histoire de L'Islamisme*, s. 219-220; krş. Mustafa Öz, *Başlangıç-tan Günümüze Şiilik ve Kolları*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2011, s. 72-73.

zayıfladıkça İslam ülkesinin diğer kısımlarına da yayıldığını belirtmektedir. Ona göre, özellikle Gulat fırkalarının düşüncelerinde Mecusilik ve Maniheizm gibi İran dinlerinden alınma pek çok gayr-i İslami unsur bulunmaktaydı. İlk fetihler döneminde İslam ordularının başarısıyla bu düşünceler çok fazla yayılma imkânı bulamamıştı. Fakat zamanla İslam'ın şekli emirlerine karşı bir hoşnutsuzluk meydana geldi. Ruhi saadet İslam'ın dışında aranmaya başlandı. Eski İran'ın ve başka kültürlerin nazariyeleri akla geldi. Bunlar hurafelerle karışarak yeni düşünceleri meydan getirdi. Böylece bütün bu kesimler Şiilik'te birleştiler ve İran milli şuuru yeniden uyanmaya başladı.³³

Muhtelif Şii Gulat fırkalarının köklerinin eski ve yeni İslam tarihçilerinin nazarında Mazdekizm inancıyla ilintilendirildiğini belirten Edward Browne, söz konusu fırkaların sahip oldukları teşbih, ric'at ve tenasüh gibi birtakım aşırı görüşlerin özellikle İran bölgesinde yayıldığını, bu tip inançların alt yapısının İran coğrafyasında kronik olarak var olduğunu belirtir.³⁴

Brockelmann, Şia'nın erken zamandan beri Arap egemenliğine karşı milliyetçilikle yani İran kavmiyetçiliği ile ilişkilendirilmesinin, yine erken dönemde müstakil bir Şii düşüncesini ortaya çıkardığını savunarak, Şia'nın köklerini İran ile irtibatlandırmaktadır.³⁵

Araştırmacıların, Şia'nın İran kültüründen önemli ölçüde etkilendiği görüşünü destekleyen birçok delil bulunmaktadır. Bunların en önemlilerinden biri Arap-Şii düşüncelerden İran-Şii düşüncesine geçişte Şiiliğin ilk dönem merkezi olan Kufe'ye Yemen bölgesinden göç eden eski Sasani din ve kültürü etkisindeki Arapların rolüdür. Çünkü Yemen İslam'dan önce çok uzun yıllar İran dinleri ve kültürünün etkisi altında yaşamıştır. Bu nedenle Yemenli Arapların zihinlerinde ve kalplerinde eski İran din ve düşüncesinin

³³ Vloten, *Emevi Devrinde Arap Hâkimiyeti Şia ve Mesih Akideleri Üzerine Araştırmalar*, s. 51, 54; ayrıca bkz. Carl Brockelmann, *İslam Milletleri ve Devletleri Tarihi*, çev. Neş'et Çağatay, Örnek Matbaası, Ankara 1954, I, 175.

³⁴ Browne, *Tarihu'l-Edeb fi İran*, I, 160, 161.

³⁵ Brockelmann, *Tarihu'l-Edebi'l-Arabi*, III, 320.

derin izleri bulunmaktadır. Kufe'ye geldiklerinde de bunları yeni dini inanışlarıyla birleştirerek İrani-Şii inancının teşekkülüne katkıda bulunmuşlardır.

Bu hususa dikkat çeken Watt, Şia'nın ilk defa Araplar arasında ortaya çıktığını kabul etmekle birlikte ilk Şii topluluklar içinde Yemen kökenli Arapların önemli yer tuttuğunu düşünmektedir. Ona göre 51/671'de Hucr b. Adiy ile birlikte ayaklanan on iki kişiden altısı Yemen kabilelerine mensuptur. Bu kişilerden ikişer tanesi Becile ve Kinde, birer tanesi de Hadramevt ve Has'am kabilelerindedir. Harici ayaklanmalarında Yemenlilerin rolü az olmasına rağmen Ehl-i Beyt temalı hareketlerde daha fazla yer aldıkları görülmektedir. Ayrıca Yemenliler Güney Arabistan'dan gelmişlerdir ve burada bin yıldan bu yana kralların soy esasına göre belirlenmeleri geleneği uygulanmakta, onların insanüstü vasıflara sahip oldukları düşünülmektedir. Bu nedenle Yemenliler muhtemelen şuur altlarındaki eski İran geleneklerinin tesirinde kalarak imamet in Ehl-i Beyt'in hakkı olduğu düşüncesini savunmuşlar ve böylece imamet fikrinin ortaya çıkmasına tesir etmişlerdir.³⁶

Van Vloten ile benzer görüşlere sahip olan Ahmed Emin de İranlıların çoğunun İslam fethiyle Müslüman olduğunu, Arapça'yı çok güzel bir şekilde öğrendiklerini fakat buna rağmen akide ve inançları, arzuları, hırsları, düşünceleri ve hayata bakış açıları bakımından hiçbir zaman Araplar gibi olmadıklarını söyler. Ona göre İranlılar İslam dinini kabul etmelerine rağmen onu kendi kültürlerinin rengiyle boyamışlar, eski dinlerinin inançlarından kurtulamamışlardır. İslamiyet'i eski dinlerinin müsamaha ettiği miktarda anlamışlar ve İran gençleri bu akide tesirinde yetişmişlerdir. Bunlardan birçoğu Arapça öğrenmişler fakat İran hayal ve tasavvurunu, şiir, mesel ve hikmetlerini unutmamışlardır. Bunun tabii bir tesiri olmak üzere İslamiyet'e yeni inançlar ve meseleler girmişti ki bunların tesirleri sonradan ortaya çıkmıştır. Bu yeni fikirlerin İslamiyet'te en açık bir surette görüleni Şiilik ve tasavvuf-

tur. Emin, yine bundan dolayı Arap edebiyatının, İran hikmetleri, kıssaları ve hayalleri ile dolu olduğunu söylemektedir.³⁷

Ebu Zehra'ya göre, Şiilik ilk defa, halifelîği devrinde Hz. Osman aleyhinde propaganda için uygun bir yer haline gelen Mısır'da doğmasına karşın Irak'ta gelişme göstermişti. Bunun birçok sebepleri olmakla birlikte ona göre etkenlerden biri de Irak'ta İran ve Keldani ilimleri ve medeniyetlerinin kalıntılarının bulunmasıydı.³⁸

Abbasiler döneminde İran kültürünün Araplar üzerinde içtimali, ahlaki, siyasi ve idari çok önemli etkileri olduğunu düşünen Ömer Tabba', İran kültürünün Araplara tesirinin bazı siyasi ve kültürel sebeplerinin de bulunduğunu belirtir. Ona göre, çok eskilere giden tarihi ve kültürel birikimiyle İran, medeniyeti bakımından Araplardan önde gelmektedir. Sasani hanedanı idarecilik ve siyasette Abbasi hanedanına göre daha tecrübelidir. İranlılar halifelîğin Abbasilere geçmesine yardım etmişler, bu konuda bilinçli bir siyasi tavırla hareket etmişlerdir. Öte yandan Abbasiler de iktidarını sağlamlaştırmak için İranlıların desteğine ihtiyaç duymuşlar yönetimde İranlılara da yer vermişlerdir. Hatta Abbasi yönetimi Sasani hanedanından çokça etkilenerek şekillenmiştir. Bu gibi sebepler de İran kültürünün Araplara tesirini kolaylaştırmıştır.³⁹

Hicri II. asırda İran bölgesinde ortaya çıkan siyasi ve dini karakterli hareketleri inceleyen Yusuf Benli, belli inanç, mezhep veya fikir akımlarının belirli coğrafi bölgelere has olarak temayüz ettiklerini, bu neviden fırkaların da zaman ve mekânın kendine has özellikleriyle ortaya çıktıklarını söylemektedir. Hicri II. asırda özellikle İran'da görülen İran kökenli hareketlerin de mekân-fikir ve mekân-kültür ilişkisi bağlamında nevi şahsına münhasır bir görünüm arz ettiklerini düşünmektedir. Ona göre, İran toplumun sosyal ve kültürel yapısını etkileyerek şekillendiren kaynaklar, daha sonra İslami dönemde burada ortaya çıkan, içlerinde Şii karakterli

³⁷ Ahmed Emin, *Fecru'l-İslam*, s. 98, 111.

³⁸ Ebu Zehra, *İslam'da Siyasi ve İtikadi Mezhepler Tarihi*, s. 53, 77.

³⁹ İbnu'l-Mukaffa, *el-Asaru'l-Kamile*, s. 18-19; Ahmadi, Nadir-Feresteh Ahmadi, *Iranian Islam*, Macmillan Press, London 1998, s. 137-138.

olarlarının da bulunduğu fikir ve hareketlerin muharrik sebebidir. Dolayısıyla Şiiliğin kaynağı, Şii olmayan çevrelerce genellikle başka inanç ve kültürlerle özellikle de İran inanç ve kültürüyle ilişkilendirilmeye çalışılmıştır ki bu önemsenmeyecek bir iddia değildir.⁴⁰

Günümüz Türk ilim adamlarından Z. Kitapçı da İran'ın milli şuurunun hiçbir zaman kaybolmadığını, mağlubiyetin verdiği ezikle eski Zerdüşt geleneklerinin tamamen terk edilmediğini düşünmektedir. İranlıların eski inanışlarını Şiilik doktrini içerisine aldıklarını, İran mili varlığını İslam'a karşı korumak için Şia'yı bir nevi koruyucu kalkan olarak kullandıklarını savunmaktadır.⁴¹

Araştırmacıların görüşlerini aktardıktan sonra şimdi de söz konusu fikrin ana söylemlerini tartışmak istiyoruz.

Şia'nın İran Kültüründen Etkilendiği Görüşünün Savunanların Temel İddiaları

Şia'nın aslının İran kültüründen geldiği iddiasını savunanların düşüncelerinin temelinde başlıca şu fikirler yer almaktadır:

1. Şia ile İslam'dan önceki İranlıların dinleri ve kültürleri, bilhassa Zerdüştlük'ün inanç esasları arasında önemli benzerlikler vardır.
2. Sasaniler'in Müslüman Araplar tarafından yıkılmasından sonra İranlılar İslam'ı seçtiler ve Kufe gibi şehirlere yerleştiler. Zira İslam topraklarının genişlemesi sürecinde ilim ve kültür merkezine dönüşen şehirlerden olan Kufe ve Basra'da Araplar, Müslümanlar, Hristiyanlar, Yahudiler, Mecusiler ve mevalinin İranlı kesimi birbirleriyle temas halindeydiler. Ehl-i Bey'te karşı sevgilerini ortaya koyan İranlılar eski geleneklerini Şia'ya taşıyarak ona İrani bir şekil verdiler.⁴²

⁴⁰ Benli, *Fars-Şia İlişkisi*, s. 311-313.

⁴¹ Kitapçı, *Zekeriya, İslam Hidayet Güneşi Doğu Turan Yurdunda*, Yedi Kubbe Yayınları, Konya 2004, s. 120-121.

⁴² De Boer, Tjitze J., *İslam'da Felsefe Tarihi*, çev. Yaşar Kutluay, Balkanoğlu Matbaacılık, Ankara 1960, s. 9-10.

3. Hz. Hüseyin'in Sasaniler'in son hükümdarı III. Yazdigird'in kızı Şehribanu ile evlenmesi Arap Şiiilerle İranlılar arasında akrabalık ilişkisine dayalı bir köprü oluşmasına vesile olmuştur.
4. İranlılar, İslam'ı gönül rızası ile değil Arap fetihleri neticesinde zorunlu olarak kabul etmişlerdi. Bu nedenle İslam'ı içlerine sindirip tam olarak benimseyemiyor ve İslam içinde iktidara muhalif kesimlerin önde gelen tercihi Şia'ya taraftar olarak bir anlamda ülkelerini fetheden Araplara karşı intikam duygularını tatmin ediyorlardı.⁴³
5. İran asıllı olup eskiden Zerdüş't veya diğer inançlara mensup bazı kişiler Müslüman olduktan sonra yaptıkları ilmi, siyasi vb. faaliyetlerle eski dinlerine ait bazı inanç ve uygulamaları da yeni dinlerine naklediyorlardı.⁴⁴

Şia'nın oluşumunda İran kültürünün etkisini⁴⁵ kabul edenlerin iddiaları incelendiğinde iki ana görüş ortaya çıkmaktadır. Birincisi; Şia'nın tamamen İran kaynaklı olduğu ve İranlılarca tesis edildiği şeklindedir. Tarihi olaylara ve kaynaklara bakıldığında bu görüşü savunmak elbette mümkün değildir. Çünkü Şia'nın siyasi bir temayül olarak genel fikirlerini oluşturmaya başlaması belki en erken Kerbela hadisesinden sonradır.⁴⁶ Ayrıca, Hz. Hüseyin ve Ehl-i Beyt çevresindekiler nesep bakımından çoğunlukla Arap idiler.

Şia'nın tamamen İran kökenli olduğu fikrini savunmak bilimsel açıdan imkânsız görünmektedir. Çünkü eski bir dinin, mezhebin veya kültürün bir toplumda aynen devam etmesi için teorik ve pratikte hiçbir değişiklik görülmezsizin günümüzde de yaşıyor olması gerekir. Oysa Şii mezhebini benimseyen İranlılar, dini ve kültürel anlamda İslam'ın birçok esasını kabul etmişler ve bunları pratikte de uygulamaktadırlar. Bu noktada Şia'nın eski İran dinleri

⁴³ Vaili, *Huviyyetu't-Teşeyyu'*, s. 72-79; Dozy, *İslam Tarihi*, s. 119.

⁴⁴ Ahmed Emin, *Fecru'l-İslam*, s. 98, 276.

⁴⁵ Bu konuda detaylı bilgi için bkz. Fatih Topaloğlu, "Şia'nın Oluşumunda İran Kültürünün Etkisi", *Basılmamış Doktora Tezi*, DEÜSBE, İzmir 2010.

⁴⁶ Watt, *Teşekkül Devri*, s. 47; Fırlalı, Ethem Ruhi, *İmamîyye Şiası*, Selçuk Yayınları, İstanbul 1984, s. 105, 107 vd., 241; *Günümüz İslam Mezhepleri*, İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, İkinci Baskı, İzmir 2011, s. 267.

ve kültürlerinden etkilendiğini, eski dinlere ait birtakım inanç ve uygulamaların, statü ve kurumların, bazı değişikliklere uğramakla birlikte, yeni din ve mezhep içerisinde benzer şekilde devam ettiğini düşünmek kanaatimize göre daha mantıklı ve tutarlı bir görüştür.

İkincisi; Şia'nın Araplar tarafından kurulduğu ve fetihlerle birlikte İran'a yayılan İslam dini içerisinde İranlıları celbeden Şii düşüncenin bu coğrafyada İranlılar eliyle değişime uğradığı görüşüdür ki tarihi kaynaklar açısından bakıldığında bu görüş daha tutarlı görülmektedir.

Sonuç

Şia'nın, eski İran dinleri ve kültüründen etkilenip etkilenmediği konusu, gerek Batı'da gerekse İslam dünyasında birçok araştırmacı tarafından tartışılmış bir mevzudur. Batılı müsteşriklerden bazıları Şia'nın tamamen eski İran dinlerinin bir devamı olduğunu düşünürken, bazıları ise kısmen etkilendiği görüşünü benimsemişlerdir. Aynı şekilde İslam dünyasında da geçmişten günümüze kadar bazı müellifler, Şia'nın eski İran din ve inançları ile kültürel yaşamından etkilendiği fikrini savunmuşlardır.

Kaynaklar ve Batı'da yapılan araştırmalar incelendiğinde müsteşriklerin bu konu üzerinde epeyce durdukları görülmektedir. İslam ve mezhepleri üzerinde Batıda yapılan ilk çalışmalarda önyargılar ve olumsuz yaklaşımlar olduğu düşünülebilirse de zamanla yapılan araştırmaların, akademik anlamda, son derece ilerleme kaydettiği anlaşılmaktadır. Ayrıca, Batı'da farklı ülkelerde farklı alanlardaki araştırmacıların bu görüşü savunuyor olması, Şia'nın İran'ın eski kültürlerinden etkilendiği tezinin, Batılıların sırf bir mezhebi küçültmek ve ona zarar vermek amacıyla ortaya attıkları bir görüş olamayacağını göstermektedir.

Diğer taraftan Şia'yı ilk olarak Araplar kurmuş olsalar da her dini ve sosyal kurum gibi Şia'nın da zaman içerisinde değişim geçirmiş olduğunu kabul etmemiz gerekir. Zira İranlılar, ilk halifeler döneminde yaygın bir şekilde Müslüman olmaya başlamış, devam eden yıllarda ise Şia, ortaya çıktıktan kısa bir süre sonra

hızla İran coğrafyasına yayılmıştır. Yine sistematliğini de bu coğrafyada ve çoğunlukla bu coğrafya kökenli müelliflerin eserleri ve fikirleriyle kurmuştur. Bu açıdan Şia'nın tamamen Arap kökenli olduğu, eski İran kültürüyle bir ilişkisi bulunmadığı ve İran'a da zaten sonradan geldiği şeklindeki görüşünü savunmanın da tam olarak doğru olmadığı kanaatindeyiz.

Hiçbir kültür kendinden önce var olan kültürlerden bağımsız olarak gelişmemektedir. Eski kültürler, çeşitli sebeplerle de olsa yeni kültürün içinde kendisine yer bulmakta veya yeni kültürün birtakım unsurlarını kendine uygun şekle sokarak kendi varlığını biraz değişmiş olsa da yeni kültür içerisinde sürdürmek istemektedir. Netice itibarıyla kanaatimize göre Şia, eski İran dinleri ve kültürlerinden önemli ölçüde etkilenmiştir. Günümüzde de bu etki, Şii Müslümanların gerek dini, gerekse sosyal ve kültürel yaşamları içinde varlığını canlı bir şekilde devam ettirmektedir.

Kaynakça

- Abdulhamid, İrfan, *İslam'da İtikadi Mezhepler ve Akaid Esasları*, çev. Saim Yeprem, Marifet Yayınları, İstanbul 1994.
- Ahmadi, Nadir-Feresteh Ahmadi, *Iranian Islam*, Macmillan Press, London 1998.
- Ahmed Emin, *Fecru'l-İslam*, Mektebetu'n-Nehzati'l-Mısriyye, Yedinci Baskı, Kahire 1955.
- Algar, Hamid, *İslam Devriminin Kökleri*, çev. M. Çetin Demirhan, İşaret Yayınları, İkinci Baskı, Ankara 1990.
- Aydın, Osman, "Kaderi Anlayışın İlk Tezahürleri", *İslami Araştırmalar Dergisi*, Ankara 2003, XVI/II.
- Bağdadi, Ebu Mansur Abdulkahir b. Tahir b. Muhammed (429/1037), *Mezhepler Arasındaki Farklar (el-Fark beyne'l-Fırak)*, çev. Ethem Ruhi Fiğlalı, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1991.
- Barthold, W., *İslam Medeniyeti Tarihi*, çev. Fuat Köprülü, Akçağ Yayınları, Üçüncü Baskı, Ankara 2004.
- Bausani, Alessandro, "Selçuklu Döneminde Din", çev. Ali Ertuğrul, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Dilek Matbaacılık, Sivas 2007, XI.
- Benli, Yusuf, *Fars-Şia İlişkisi (H. II. Asır)*, Nehir Yayıncılık, Malatya 2006.
- Bröckelmann, Carl, *İslam Milletleri ve Devletleri Tarihi*, çev. Neş'et Çağatay, Örnek Matbaası, Ankara 1954, I.

- Brockelmann, Carl, *Tarihu'l-Edebi'l-Arabi*, çev. Abdulhalim Necar, Daru'l-Maarif, Mısır 1974, III.
- Browne, Edward, *Tarihu'l-Edeb fi İran*, çev. Ahmed Kemalu'd-Din Hilmi, Matbuatu Camiati'l-Kuveyt, Kuveyt 1996.
- De Boer, Tjitze J., *İslam'da Felsefe Tarihi*, çev. Yaşar Kutluay, Balkanoğlu Matbaacılık, Ankara 1960.
- De Vaux, Baron Carra, *Les Penseurs de L'Islam*, Librairie Paul Geuthner, Beşinci Baskı, Paris 1926, V.
- Dozy, Reinhart Pieter Anne, *Essai Sur L'Histoire De L'Islamisme*, Hollanda-ca'dan çev. Victor Chauvin, E. J. Brill, 1871.
- Ebu Zehra, Muhammed, *İslam'da Siyasi ve İtikadi Mezhepler Tarihi*, çev. Ethem Ruhi Fırlalı-Osman Eskicioğlu, Yağmur Yayınları, İstanbul 1970.
- Eş'ari, Ebu'l-Hasen Ali b. İsmail b. Ebi Bişr İshak b. Salim (324/935), *el-İbane an Usuli'd-Diyane*, Daru'l-Kitab, Kahire 1990, I.
- Eş'ari, *İlk Dönem İslam Mezhepleri Makalatu'l-İslamiyyin ve İhtilafu'l-Musallin*, çev. Mehmet Dalkılıç-Ömer Aydın, Kabcacı Yayınevi, İstanbul 2005.
- Feyyumi, M. İbrahim, *eş-Şiatu's-Şuubiyye*, Kahire 2002.
- Fırlalı, Ethem Ruhi, *İmamıyye Şiası*, Selçuk Yayınları, İstanbul 1984.
- Fırlalı, Ethem Ruhi, *Günümüz İslam Mezhepleri*, İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, İkinci Baskı, İzmir 2011.
- Goldziher, Ignaz, *İslam'da Fıkıh ve Akaid*, çev. İlhan Başgöz, Ardıç Yayınları, Ankara 2004.
- Günaltay, M. Şemseddin, *İran Tarihi I En Eski Çağlardan İskender'in Asya Seferine Kadar*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1948.
- Heredot Tarihi*, çev. Perihan Kuturman, Hürriyet Yayınları, İstanbul 1973.
- İbnu'l-Mukaffa, Abdullah, *el-Asaru'l-Kamile*, yay. Ömer et-Tabba', Daru'l-Erkam, Beyrut 1997.
- Kaşifu'l-Ğita, Şeyh Muhammed Huseyn Âl-i, *Aslu's-Şia ve Usuluha*, Mektebetu'l-İrfan, Dokuzuncu Baskı, Beyrut trz.
- Kitapçı, Zekeriya, *İslam Hidayet Güneşi Doğu Turan Yurdunda*, Yedi Kubbe Yayınları, Konya 2004.
- Mutahhari, Murtaza, *el-İslam ve İran Ata' ve İsham*, Daru'l-Hakk Yayınevi, Beyrut 1993.
- Naskalı, Esko, "İran" -Tarih/Başlangıçtan Müslümanlar Tarafından Fethine Kadar-, Güzel Sanatlar Matbaası, İstanbul 2000, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, XXII.
- Öz, Mustafa, *Başlangıçtan Günümüze Şiilik ve Kolları*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2011.
- Petrushevsky, Ilya Pavlovich, *İslam in Iran*, translated by Hubert Evans, The Athlone Pres, London 1985.
- Strothmann, R., "Şia" , *İslam Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi,

İstanbul 1979, XI.

Şehristani, Ebu'l-Feth Muhammed b. Abdilkerim b. Ebi Bekr Ahmed (548/1153), *Milel ve Nihal*, çev. Mustafa Öz, Litera Yayıncılık, İstanbul 2008.

Tabatabai, Allame Seyyid Muhammed Huseyin, *İslam'da Şia*, haz. Bahri Akyol, İslami Kültür ve İlişkiler Merkezi Tercüme Yayın Müdürlüğü, yy. 1998. (Seyyid Hüseyin Nasr'ın takdim yazısı.)

Topaloğlu, Fatih, "Şia'nın Oluşumunda İran Kültürünün Etkisi", *Basılmamış Doktora Tezi*, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2010.

Vaili, Şeyh Ahmed, *Huviyyetu't-Teşeyyu'*, Daru'l-Kitabi'l-İslami, İkinci Baskı, Kum 1362/1983.

Vloten, Gerlof Van (1866-1903), *Emevi Devrinde Arap Hâkimiyeti Şia ve Mesih Akideleri Üzerine Araştırmalar*, çev. Mehmed S. Hatiboğlu, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1986.

Watt, W. Montgomery, *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri*, çev. Ethem Ruhi Fırlı, Birleşik Yayıncılık, İkinci Baskı, İstanbul 1998.

Watt, W. Montgomery, *İslam'ın İlk Dönemlerinde Hür İrade ve Kader*, çev. Arif Aytakin, İstanbul 1996.

Wellhausen, Julius, *İslamiyet'in İlk Devrinde Dini-Siyasi Muhalefet Partileri*, çev. Fikret İşıltan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, İkinci Baskı, Ankara 1996.

Zerrinkub, Abdülhuseyin, *İslam Medeniyeti Mucizesi*, çev. Abuzer Dişkaya, Ağaç Yayınları, İstanbul 2009.

